

*М.Г. Тофтул,
кандидат філософських наук,
доцент, почесний професор
ДЖУ імені І. Франка та ЖНАУ*

ПАСИВНИЙ ТИП ЕСТЕТИЧНОГО ВІДНОШЕННЯ ЛЮДИНИ ДО ДІЙСНОСТІ

На наше глибоке переконання, *естетичне* як таке не існує, і досліджувати необхідно *естетичне відношення* людини до дійсності. Вдаючись до засобів формальної логіки та буденної свідомості й ігноруючи вимоги діалектичної логіки, деякі науковці тлумачать категорії естетики тільки як гранично широкі за обсягом поняття, тобто такі, які охоплюють широчезну кількість тотожних «естетичних предметів і явищ». Оскільки ж між змістом і обсягом понять існує закон зворотного відношення (чим ширший обсяг поняття, тим бідніший його зміст), то гранично широкий обсяг поняття «естетичне» засвідчував би його дуже бідний зміст. Звідси випливає висновок, ніби завдання армії естетиків полягає насамперед у створенні надто бідної абстракції. А застосовуючи діалектичну логіку, естетик ставить своїм завданням одержати не пусту абстракцію, а теоретичну модель складного, динамічного об'єкта дослідження – *естетичного відношення* людини до дійсності. Загальне, відповідно до діалектичної логіки, є не далекою від життя абстракцією, а тим загальним, синонімом якого є «єдність у багатоманітності» [1]. Ігнорування цієї істини є причиною того, що різні концепції сутності естетичного відношення абсолютизують якийсь окремих бік естетичного відношення як складної, динамічної системи («єдності багатоманітності»). А.Ф. Лосев, критикуючи такий метафізичний підхід, писав: «Недіалектичне висування на перший план тієї чи іншої протилежності є давно пройденим етапом в історії естетики і свідчить про невміння зрозуміти естетичне як певне цілісне і живе утворення» [2].

Щоб з'ясувати специфіку естетичного відношення, а потім розкрити сутність *пасивного* його типу, порівняймо його з іншими відношеннями людини до дійсності – з практично-утилітарним,

моральним, політичним та ін. Людина, як суб'єкт практично-утилітарного, прагматичного відношення, деактуалізує, «призабуває» те, що вона водночас повинна лишатися носієм і моральних, і політичних, і релігійних цінностей. Критерієм оцінювання людини як суб'єкта цього відношення до предметів чи явищ є користь (світ вона сприймає крізь призму користі); морального – дотримання відповідних норм діяльності і поведінки, вимог громадської думки; політичного – дотримання норм діяльності і поведінки, проголошеної партією, програмою, членом якоїсь (партії) чи співчуваючим; релігійного – жити згідно зі Святим Письмом.

Перш ніж з'ясувати специфіку суб'єкта і об'єкта естетичного відношення, необхідно зазначити, що, крім проявів естетичного відношення, які мають місце в окремих актах естетичного сприймання, існує *усталене* естетичне відношення людини до дійсності, котре має особистісний характер. Так, нерідко ми здогадуємося, хто створив той чи інший художній твір за умови, що знаємо інші твори певного митця. Мова йде про індивідуально неповторне бачення світу митцем, його «почерк», «стиль». В окремих актах естетичного відношення усталене естетичне відношення людини до дійсності актуалізується і більшою чи меншою мірою збагачується, корегується, а в деяких ситуаціях навіть якісно змінюється (згадаймо вислови: «його творчість раннього періоду» і «творчість пізнього періоду»). Усталене естетичне відношення формується в процесі особистісного досвіду людини, на який істотно впливає відповідний досвід її народу, нації, щоправда, якщо людина відмовилась від своїх мови, звичаїв, культура, то їй недоступні національні архетипи національної свідомості і вона нездатна, наприклад, адекватно сприймати твори своїх митців-земляків. Цю думку можна зрозуміти, враховуючи відому істину, що переклад творів мистецтва, насамперед поезії, є фактично «переводом» (перевести – означає зіпсувати). Так, вірші Т.Г.Шевченка російською мовою – це не його вірші і дуже часто навіть не твори мистецтва. Подібне можна сказати і щодо поезії О.С.Пушкіна, перекладеної українською мовою. Я читав вірші П.Б.Шеллі у перекладі українською і російською мовами, але переконаний, що сприймаю його поезію зовсім не так, як англійці, тобто неадекватно.

Продовжимо загальну характеристику естетичного відношення. Суб'єкт такого відношення – людина, яка в акті цього відношення абстрагується від усіх життєвих проблем, клопотів і виступає не як

виконавець однієї із своїх функцій, ролей, а як цілісна особистість, відносно самостійна одиниця буття, в якій органічно синтезовано всі її «сутнісні сили», ролі, жодна з яких не домінує. Можна погодитись з В. Івановим, який писав, що мистецтво «...досить повно виявляє риси універсальності, інтегративності, що робить людину причетною до всієї повноти буття і суми суспільних діяльностей» [3]. В акті естетичного відношення людина виступає то *переважно* як порівняно самостійна, суверенна одиниця «родового», суспільного буття, то переважно як носій існування, унікальна, суверенна, окрема одиниця природи (що виявляється, зокрема, в «родинній увазі до природи», як писав М. Пришвін), то як така, в якій названі моменти є урівноваженими. Те, як поєднуються названі моменти буття людини у світлі конкретних актів естетичного відношення, є об'єктивною основою класифікації названого відношення на типи. Ці типи естетичного відношення необхідно якось іменувати. Умовно назвемо перший тип **активним**, другий – **пасивним**, а третій – **урівноваженим** (надалі ці назви уточнюватимемо). У *пасивному* естетичному відношенні увага людини спрямована до смислу існування, тобто до його *природно-суспільного* прояву, в *активному* – до суспільно змістовного смислу життя, тобто до його *суспільно-природного* прояву, а в *урівноваженому* – до гармонійності.

Суб'єкт пасивного відношення до дійсності – це передусім людина як природна істота, яка завдяки цьому відношенню відчуває і переживає свою єдність, спорідненість із природою, своєю «першою матір'ю», і водночас є відносно самостійною одиницею буття, що насолоджується своїм існуванням, присутністю у світі-природі. При цьому вона відзначається особливою безпосередністю. Деактуалізація суспільних проблем у свідомості суб'єкта цього відношення не применшує його гідності, оскільки воно відповідає тій функції, яку покликано виконувати. Потрібно зазначити, що людина як суб'єкт пасивного естетичного відношення повинна керуватися моральними, політичними та практично-утилітарними критеріями оцінювання дійсності. Ці критерії якоюсь мірою мають у свідомості суб'єкта естетичного відношення вигляд «призабутих» моментів, від наявності яких залежить загальна культура людини як суб'єкта цього відношення. Іншими словами, суб'єкт естетичного відношення не перестає бути істотою опосередкованою, носієм суспільної сутності, моральних, політичних та інших цінностей, оскільки в естетичному акті людина виступає як цілісна, суверенна одиниця людського

буття. Але суспільне начало у свідомості суб'єкта пасивного відношення зберігається лише «в знятому» вигляді. Особистісний світ суб'єкта цього відношення, його «сутнісні сили» перебувають немовби в дрімотному стані, суспільний момент становить начебто її другий план чи своєрідний фон свідомості цього суб'єкта.

В акті пасивного естетичного відношення людина постає насамперед як істота жива, природна. Критерієм оцінювання свого існування вона вважає почуття свободи, яке істотно відрізняється від добре відомого розуміння свободи як пізнаної необхідності. Це почуття виявляється у формі спокою, світлої безпричинної радості під час зустрічі особистості зі світом і з самою собою. При цьому сама людина не протистоїть природі, а відчуває себе в повній гармонії з нею. А свобода як пізнана необхідність характеризує людину як виконавця окремих функцій, як активну, таку, що має волю, протистоїть природі, змінює її, але разом з тим змушена зважати на її закони, оскільки вони мають об'єктивний характер.

Об'єкт пасивного естетичного відношення – це те, що досягається і переживається людиною як суб'єктом цього відношення, на що спрямовані безпосереднє естетичне споглядання (насамперед вища природи, зокрема й людина як тілесна істота) і та реальність, образи якої піднімаються з архівів пам'яті, оживають, актуалізуються в акті цього типу відношення: дається взнаки досвід особистості, усталене естетичне відношення. При цьому об'єкти безпосереднього споглядання тут, в акті споглядального відношення, відіграють значнішу роль, ніж у інших типах естетичного відношення.

З допомогою пасивного *естетичного відношення* досягається і переживається нерозривний зв'язок людини з природою, смисл її звичайного буття, присутності у світі-природі. В акті цього відношення у свідомості індивіда домінує увага до природи (особливо незайманій), зв'язок із якою найбільш ефективно допомагає духовно звільнитись на певний час від проблем суспільного життя. Завдяки естетичному відношенню людина зміцнює свою духовно психологічну життєздатність, хоча на якийсь час переборює негативний вплив інших відношень до дійсності, насамперед практично-утилітарного, прагматичного. Про це Г. Мюнстерберг писав, що «не тільки враження, які одержують від життя дорослі, не тільки напруженість і метушня суспільного життя, свідками якої вони є, підводять їх до однокбокого різкого переоцінювання практичної сторони, до погляду на речі як засоби досягнення практичної мети...» [4], але й сучасні

дитячі ігри та розваги, які, на його думку, імітують досягнення практичних результатів. В естетичному ж відношенні людина виступає не як виконавець окремої функції, а як цілісна свобідна особистість, яка вважає явища дійсності такими, що виражають або нагадують смисл людського життя.

Чому ж ми називаємо це відношення *пасивним*? Більшість естетиків визнають незацікавленість естетичного відношення загалом, а отже, його пасивність. Звичайно ж, ставлення людини до світу не може бути абсолютно пасивним, індиферентним. Мова може йти лише про характер її зацікавленості об'єктом уваги. Естетичне відношення характеризується не вузькою зацікавленістю відповідним об'єктом, а зацікавленістю загальнолюдською і разом з тим глибоко особистісною, пропущеною крізь призму людини як цілісної, окремої одиниці *природно-суспільного буття*. Ось як психологи описують аналогічні явища: «Розлите, генералізоване напруження м'язів, яке не має виходу в конкретну дію, стає базою для виникнення емоцій найбільш загального значення (творче нахнення, радість буття тощо)» [5].

Активність людини виявляється передусім у практичному, а тому й у духовному, протистоянні природі. Адже суб'єктові пасивного естетичного відношення не властиве протистояння природі, прагнення її перетворити. Він перебуває в повній згоді з природою і в повній гармонії (переважно) з нею і налаштований на її збереження. Навіть почувуючи дискомфорт, суб'єкт цього відношення не прагне змін. Результати цього відношення – почуття, емоції – сприяють безпосередньо не перетворенню дійсності, творенню майбутнього, а духовно-емоціональному утвердженню в теперішньому, що дає змогу відчувати і пережити індивідуально-неповторне «тут» і «тепер, збагнути його цінність, емоційно утвердитись і водночас ніби «забутися». При цьому просторово-часова оцінка буття дещо видозмінюється, зокрема зміщується «вилка часу», минуле і майбутнє немовби пронизують теперішнє (яке перебуває в центрі уваги), і все це невіддиференційоване багатство буття відчувається і переживається надзвичайно глибоко і водночас невиразно, невпевнено, як неосяжна таємниця. Ось як про це писав український письменник Є. Гуцало: «За верхом знімався верх; глибоке провалля з'єднувалося з іще глибшим проваллям; смереки шуміли рівно і похмуро. Ніби вповідали і вповісти не могли свою одвічну, пропахлу міцною смолою, тугу; отак можна було їх слухати і день і ніч, та й пливли

б разом з їхнім вогким шелестом неквапливі думки, припорошувала б їх мжичка; обвівав гострий вітрець, а думки пливли б і пливли б – у минуле, до витоків життя, які не можна збагнути й досягнути ні свідомо, ні підсвідомо; може, саме тут, на лоні всеосяжної самотності, таки вдалося б проникнути у безначалля буття, бо ж про це все тут говорить – і вивернуте потріскане каміння, і давня стежка, і небо, таке близьке і зрозуміле; й сирий дух землі, й гіркувато свіжі, по-рідному близькі запахи гірських рослин... варто лише глянути на цей матеріал, – і ти побачиш його живим, і тобі відкриється багато...» [6]. Ця таємничість буття, представленого в естетичній свідомості, пояснюється характером його осягнення: дійсність тут виступає у всім багатстві свого «наявного буття», «буття в собі» і більше обіцяє відкритися, ніж насправді відкривається.

Пасивне естетичне відношення дає можливість на якийсь час абстрагуватися від численних життєвих проблем, тимчасово «забутися» і опинитися в іншому світі – тихому, спокійному, безтурботному (такий стан людини часто має місце на дозвіллі). Перебуваючи в цьому відношенні, людина несвідомо, інстинктивно гармонізує свій духовний світ (проявляє своєрідну активність, що в кінцевому підсумку позитивно впливає на її подальшу творчу діяльність). Ось як про це писав М.Коцюбинський: «Прощайте, ниви. Котіть собі шум свій на позолочених сонцем хребтах. Може, комусь він здається так, як мені. І ти, зозуле, з вершечка берези. Ти теж строїла струни моєї душі. Вони ослабли, пошарпані грубими пучками, а тепер натягуються знову. Чуєте? Ось вони бренькнули навіть... Прощайте. Йду поміж люди. Душа готова, струни тугі, налажені, вона вже грає...» [7]. Подібний вплив зустрічі з природою полегшує перевантаження нервової системи, психіки, викликані складними стосунками, що існують між людиною й соціальним середовищем, і позитивно впливає на духовний світ індивіда, зміцнює його духовно-психологічну життєздатність і в кінцевому підсумку сприяє його творчій активності. Завдяки цьому відношенню людина ніби оновлює, «освіжає» своє почуття природної прив'язаності до природи, світу, життя, на ґрунті якого тільки й можливий розквіт усєї системи її прив'язаностей до життя загалом

Людина як суб'єкт пасивного естетичного відношення відчуває себе часткою природи-матері, своєї першої матері і разом з тим – свою відособленість від природи, окремішність. М.Пришвін згадував, як одного разу він задумався і навіть зробив відповідний

запис «про межу природи: де природа закінчується і починається людина. Відтоді проминуло майже півстоліття і виявляється, – продовжував письменник, – що з того часу я так і не відходив від цієї теми, і все написане мною було про це» [8].

Завдяки пасивному естетичному відношенню людина оновлює безпосередність своїх почуттів, приводить у гармонійний стан складну і нерідко суперечливу систему оцінювання нею буття, яку вона розглядає як суб'єкта локальних відношень до дійсності. Цей тип естетичного відношення не можна ні недооцінювати, ні переоцінювати. Постійно перебуваючи у «кам'яному мішку» міста, людина поступово втрачає дуже важливу здатність радіти просто тому, що вона є, існує, тим більше, коли вона ще й молода і здорова. Недооцінювання цього відношення виявляється, зокрема, у критиці творів мистецтва, які нібито ігнорують соціальні проблеми (у Союзі авторів таких творів звинувачували в том, що вони ігнорують проблеми суспільного життя, порушують принципи партійності мистецтва тощо). Критикуючи (приховано) такі звинувачення, В.Кудін писав: «Немає потреби ставити йому (М.Пришвіну. – М.Т.) в докір те, що складає ядро його таланту, і вимагати, щоб художник зображував такі сторони життя, які не властиві митцю-природописцю» [9]. Справді, М.Пришвін був неперевершеним майстром втілення засобами художніх образів саме пасивного естетичного відношення. А ті твори, які він іноді писав під тиском радянських ідеологів, відзначаються штучністю, нещирістю, «холодністю». Великим майстром втілення цього відношення був і К.Паустовський. Навіть образи людей високого стану в його творах прості, «земні», близькі до природи. А нічим не примітні явища природи у його баченні світу набувають надзвичайної естетичної виразності. Так, нічим непримітні місця біля Ільїнської ковбани (рос. – «Ильинский омут»), за його словами, «...благостны, успокоительные и ... в них есть нечто священное»; «Я сидел в тени вяза, лениво собирал цветы, и в сердце подымалась какая-то родственная любовь к каждому колоску» [10].

В акті пасивного естетичного відношення людина осягає і переживає свою єдність з природою, але в одному випадку в її свідомості домінує увага до природи, а в іншому – до себе, до свого внутрішнього стану. Перший різновид пасивного естетичного відношення назвемо *споглядальним*, а другий – *екзистенціальним*. Дуже важливо враховувати, що ці різновиди пасивного естетичного відношення,

перебуваючи у протистоянні один до одного, мають проміжні форми, в яких увага людини до світу-природи і до самої себе більшою чи меншою мірою врівноважується. Ця обставина породжує труднощі під час характеристики цих різновидів пасивного естетичного відношення людини до світу. Так, намагаючись виявити їх специфіку, дослідник змушений характеризувати крайні прояви цих різновидів, а ілюструючи їх прикладами, змушений звертатися насамперед до відповідних творів мистецтва, в яких ці різновиди перебувають більшою чи меншою мірою в єдності. Так, у вірші Є. Баратинського «Весна, весна...» увага поета до природи і до свого духовного світу (душі) фактично урівноважена: «Что с нею, что с моей душой? С ручьем она ручей, а с птичкой птичка! С ним журчит, летает в небе с ней!».

Вступаючи у *споглядальне* естетичне відношення до дійсності, людина ніби повертається до природи-матері, мовчки спілкуючись з нею, милуючись її формами, фарбами, звуками, запахами і «тоне» в її нескінченнім багатстві. Вона відчуває «пульс» буття природи, як постійну зміну індивідуально-неповторних «тут» і «тепер». Її «Я» зливається з природою, немовби «розчиняючись» у ній. Це відношення супроводжується особливим всеохоплюючим почуттям умиротворення. Кому не відомий той дивний і таємничий стан, який зазвичай охоплює нас на лоні природи, коли раптом розумієш, що всі твої турботи, життєвські сумніви, які нещодавно тебе гнітили, безслідно зникли і в душі маєш дивну гармонію і спокій. Такий стан цілком зрозумілий, якщо врахувати, що будь-яке занепокоєння, тривога, якими б внутрішніми вони не були, безпосередньо виявляються в протистоянні індивіда й дійсності, яка у локальних відношеннях до світу здається такою, що потребує перетворення. У світлі цього різновиду пасивного естетичного відношення світ виступає перед людиною як щось вищою мірою значуще, таке, що має глибокий смисл, і разом з тим – як глибока таємниця, яка і манить, і радує, і обіцяє. Таке відчуття нескінченності проявів буття якоюсь мірою можна передати з допомогою поняття «айсберг».

В одних проявах споглядального естетичного відношення плин часу ніби сповільнюється (або й втрачається відчуття плинності часу), в інших, навпаки, – прискорюється. Суб'єкт такого відношення часто проймається пристрасним бажанням побувати скрізь, переборюючи простір і час, побачити власними очима всі куточки Землі (і не тільки Землі), повернути минуле, затримати теперішнє, проник-

нути в майбутнє, перетворити «тоді» і «там» у «тепер» і «тут».

Контакт з явищами природи може викликати у людини як позитивні почуття (почуття **красивого**), так і негативні – почуття **некрасивого**. Гостро критикуючи прибічників примітивного матеріалізму, які ототожнюють об'єкт естетичного відношення, тобто те, що досягається і переживається з суб'єктом цього відношення, ми разом з тим визнаємо, *що у споглядальному естетичному відношенні об'єкти безпосереднього споглядання (предмети і явища матеріального світу) відіграють значну роль.*

У кожної людини, починаючи з раннього віку, формуються численні зв'язки з навколишнім світом – прив'язаність до рідного краю, людей, які її оточують, до рослинного і тваринного світу, одні з яких набувають позитивного, а інші – негативного значення. І все це не може не впливати на естетичне сприймання предметного світу. Як це не парадоксально, але люди різних епох, різних цивілізацій сприймали навколишній світ по-різному. Навіть плінність часу, бачення простору, звукові особливості явищ сприймаються народами різних епох по-різному. «Музикальні тони, на думку А.Ф.Лосєва, самі по собі уявлялись тодішньою естетичною свідомістю (давніх греків) як щось танцювальне, хореографічне, як щось речовинне, дотиково-відчутне і м'язово-речовинне, як щось тілесне» [11]. Таке сприйняття тим більше властиве естетичному баченню і переживанню людьми різних народів. Так, для нас, українців, калина – це не просто рослина, як її сприймають іноземці чи наші громадяни, позбавлені Москвою архетипів української духовної культури. Калина – це символ нашої культури, духовного зв'язку з нашими предками. Аналогічне значення має, наприклад, для ліванців – кедр, для японців – сакура. Для населення деяких арабських країн верблюд є втіленням краси (у багатьох із них періодично проводять конкурси краси верблюдів). Про неможливість однозначного визначення краси як такої свідчить зміна уявлень про красу людського тіла впродовж тисячоліть: «палеонтологічні Венери» → широкоплечі, плоскогруді, з вузькими стегнами, красуні Давнього Єгипту → ширококостні, масивні, давньогрецькі красуні з широкою талією та плоскою сідницею → бліді, з тілом, максимально прихованим, як «земним», гріховним», жінки Середньовіччя → красуні П.-П.Рубенса з пишним тілом та широкими стегнами → сучасні моделі, які нагадують фігури, побудовані із сірників (у неосліпленої модою людини ці «красуні» викликають таке співчуття, такий жаль,

які викликає вигляд худої, смертельно хворої жінки). Фізичну красу часто протиставляють духовній, але іноді невиправдано. За логікою деяких естетиків, побачивши красиву людину, не можна насолоджуватися її красою, не знаючи рівень її моральності. Почуття радості зустрічі з природою позитивно впливає не тільки на духовний світ людини, але, як писав І.П. Павлов, робить людину чутливішою до кожної миті пульсації життя, зміцнює тіло. Це почуття є світлим, чистим, щирим. Перебуваючи на самоті сама із собою і природою, людина не фальшивить – немає смислу. Інтенсивність почуття краси, які переживає людина, залежить від її здатності переживати «...особливе материнське почуття життя, що народжує образи, як живі істоти» [8, 240].

В *екзистенціальному* відношенні людина, навпаки, споглядаючи природу, осягає себе переважно як окрему одиницю природи, «проривається» до свого внутрішнього світу, «занурюється» в нього і переживає своє звичайне буття, миттєвості перебування у світі-природі, відчуваючи всім своїм еством радість зміни цих миттєвостей (або почуття суму). На відміну від *споглядального* відношення, людина як суб'єкт *екзистенціального* відношення не «втрачає себе» в об'єктах сприймання. Значне місце в її світосприйманні займають глибоко інтимні проблеми, проблема цінності життя як існування, скінченності життя тощо. Не зайве зазначити, що вживаний нами термін «екзистенціальне відношення» істотно відрізняється від відомого філософського терміна «екзистенціалізм». Якщо, згідно з нашою концепцією, увага суб'єкта екзистенціального естетичного відношення акцентується переважно то на природі, то на своєму бутті, то екзистенціалісти розуміють буття як безпосередню нерозчленованість суб'єкта і об'єкта, людини і світу (осягнення такої єдності в естетичному акті має місце). Але прибічники екзистенціалізму абсолютизують його. А справжнім буттям вони вважають самопереживання, сприймання свого «буття-у-світі», яке недоступне раціональним засобам пізнання. Іншими словами, термін «екзистенціалізм» (у висловлюванні «екзистенціальне естетичне відношення») у нас має інше значення. До того ж в акті екзистенціального естетичного відношення до дійсності життя сприймається не в натуральному вигляді, а художньо осмисленим. Так, скінченність життя людини осягається і переживається за допомогою художніх образів, в яких будь-які негативні явища її життя, зокрема приреченість на самотність і смертність, більшою чи меншою мірою духовно

«знешкоджуються», перемагаються. Усвідомлення людиною своєї смертності в натуральному вигляді (про що часто пишуть екзистенціалісти) означає, що вона духовно переможена (цей стан іноді називають «тваринним жахом»). У такому стані вона втрачає людську подобу і може здійснити найаморальніший вчинок, зокрема, зрадити рідним, близьким, своєму народові. Ось як описує Л. Толстой (в художніх образах!) відчуття смертності, яке іноді виникало в нього під час спілкування з природою: «...тотчас же мне хотелось любить. Я даже чувствовал в себе любовь к себе и жалел о прошедшем, надеялся на будущее, и жить мне становилось радостно, хотелось жить долго, долго, и мысль о смерти получала детский поэтический ужас». Радити життю – це радити світові, прощатися з життям – це прощатися зі світом. Але в акті естетичного екзистенціального відношення це – прощання мужньої, духовно незломленої людини, тому «...мысль о смерти получает детский, поэтический ужас».

Іноді людина, перебуваючи в глибокій духовній кризі і відступаючи «по всьому фронту свого духовного світу», раптом зупиняються на останній лінії своєї оборони – природній прив'язаності до життя. Відомі численні факти, коли людина (зокрема, і вельми відома особистість), зневірившись у наявності смислу людського, соціально змістовного життя, сторонилася інших людей і втікала від цивілізації у світ природи, спілкуючись з нею і очищаючи душу від тих негараздів і того бруду, в якому їй довелося перебувати в суспільстві. Одні з таких людей духовно очищалися, роками спілкуючись з природою, і поверталися до спільноти, а інші так і залишалися наодинці з природою до кінця своїх днів. Дехто, перебуваючи в «пограничній ситуації», раптом відкриває для себе природу, зустріч з якою дає можливість прозріти і збагнути всю фальш багатьох проявів її життя в суспільстві досі. Яскравим прикладом такого стану людини є змальоване Л. Толстим прозріння Андрія Болконського на полі Аустерліца («Війна і мир»), коли, будучи тяжко пораненим, він ніби вперше побачив по-справжньому світ, природу, небо «...с тихо ползущими по нем серыми облаками». «Как же, – каже собі герой, – я не видел прежде этого высокого неба? И как я счастлив, что узнал его наконец» [12]. Доти він, очевидно, жив однією лише мрією про подвиги, славу, не тільки не бачив краси природи, а навіть природної краси своєї дружини (тоді, як інші бачили це). І лише перед лицем смерті відкрив смисл життя як існування (щоправда, будучи людиною високих ідеалів,

він через певний час знову потягнувся до них, і сцена зустрічі з гаєм, дубом, який не піддається чарам весни, немовби розповідає про його високі життєві наміри, плани, але чистіші, благородніші).

Іноді людина як суб'єкт екзистенціального естетичного відношення іноді втрачає цікавість до світу і сповнюється невдоволеністю своїм простим буттям. Позбавлена «родинної уваги до природи», вона не розрізняє всієї різноманітності предметного світу, не переживає радості зустрічі з ним і з самою собою. При цьому вона жорстко (хоч і пасивно) протистоїть йому, відчуваючи «тягар часу», невдоволення своїм буттям. Зазначимо, що в неестетичному відношенні до світу (практично-утилітарному, політичному та ін.) навіть незначні прояви зла часто розростаються у свідомості людини до загрозливих масштабів, загрожуючи перерости в почуття непоправного нещастя, самотності, пустоти і нудьги.

Якщо в пасивному *споглядальному* відношенні до предметів і явищ увага особи концентрується на їх зовнішньому вигляді і виникає почуття *красивого* чи *некрасивого*, то термінів, які позначають позитивні і негативні почуття, що супроводжують *екзистенціальне* відношення, поки що немає. Умовно позитивний стан людини під час екзистенціального відношення можна назвати почуттям радості, вдовolenня буттям, почуттям цілковитого спокою, затишку і комфортності, які мають оптимістичний характер, а негативний – «невдоволенням буттям», «незатишністю», «важкістю на душі». Негативне екзистенціальне відношення людини до світу супроводжується почуттям відірваності від світу, самотності, безглуздості життя, що має багато різновидів. Екзистенціалісти часто називають подібний стан «закинутістю її в світ». Це – форма відчуття людиною свободи в негативному розумінні («свобода від»), своєї ізольованості від світу. При цьому, як правило, виникає почуття самотності і печалі. Парадоксально, але його екзистенціалісти нерідко називають атрибутом комфорту. Так, С.К'єркегор писав: «Я кажу про свою печаль, як англієць про свою домівку: моя печаль – мій замок» [14]. А Ф.Кафка вважав самотність нормальним станом людини. «Все, що мною створене, – писав він, – це здобутки моєї самотності» [14]. Зазначимо, що невдоволеність (точніше – «недовдоволеність») людини як суб'єкта практично-утилітарного чи політичного відношення є необхідною умовою активізації її волі, вироблення і реалізації нею своїх творчих планів. Тим часом невдоволення буттям суб'єктом екзистенціального естетичного відношення не пробуджує волю, бажання

діяти, щось змінювати. До того ж в акті естетичного відношення, як і в художньому творі, негативне явище і самопочування уже певною мірою «знешкоджені» і мають, як правило, тимчасовий, мимущий характер.

І останнє. Визначити конкретну причину естетичних почуттів неможливо, подібно до того, як неможливо з'ясувати причину дуже глибокого, щирого кохання. Немає слів, щоб відповісти на питання «Чому кохаєш?». На безглузде питання «Чому любиш?» доводиться відповідати «Повсему» («За що кохаєш?». «За все»).

ЛІТЕРАТУРА

1. Див.: Философская энциклопедия. Т. 1. – М., 1960. – С.301.
2. Лосев А.Ф. Эстетика // Философская энциклопедия. Т. 5. – М., 1970. – С.576.
3. Иванов В. Человеческая деятельность – познание – искусство. – К., 1977. – С.216.
4. Мюнстерберг Г. «Принципы художественного воспитания» // Современная книга по эстетике (антология). – М., 1957. – С. 417–418.
5. Роменець В.А. «Людина і світ». – К., 1963. – С.31.
6. Гуцало Е.П. Запах кропу. – К., 1969. – С.8–9.
7. Коцюбинський М.М. Вибрані твори. – К., 1963. – С.185–186.
8. Пришвин М.М. Дорога к другу. – М., 1957. – С.174.
9. Кудін В.О. Эстетика. – К., 1963. – С.262.
10. Паустовський К.Г. Зібрання творів у восьми томах. – Т. 7. – С.548.
11. Лосев О.Ф. Античная музыкальная эстетика. – М., 1960. – С.107.
12. Толстой Л.Н. Библиотека современной литературы. – Т. 1–2. – М., 1959. – С.363.
14. Див.: Чалин М.Л. В плену индивидуализма. – М., 1966. – С.153.
15. Кафка Ф. Избр. соч. – М., 1965. – С.19.

Тофтул М.Г. Пасивний тип естетичного відношення людини до дійсності.

У статті розкриваються сутність пасивного типу естетичного відношення людини до світу та його відмінність від інших типів. Цьому передують з'ясування сутності естетичного відношення загалом та коротке визначення його основних типів. З'ясовуючи сутність пасивного естетичного відношення, автор висвітлює насамперед специфіку суб'єкта цього відношення, об'єкта та власне відношення. У статті здійснюється логічний поділ пасивного естетичного відношення людини до світу на різновиди

(споглядальний та екзистенціальний) і розкривається їх сутність.

Ключові слова: естетичне відношення людини до дійсності, пасивне естетичне відношення, споглядальне естетичне відношення, екзистенціальне естетичне відношення.

Toftul M.G. Пассивный тип эстетического отношения человека к действительности.

В статье раскрываются сущность пассивного эстетического отношения человека к миру и его отличие от других типов. Этому предшествуют уяснение сущности эстетического отношения вообще и краткое определение его основных типов. Выясняя сущность пассивного эстетического отношения, автор уясняет прежде всего специфику субъекта и объекта этого отношения. В статье осуществляется логическое деление пассивного эстетического отношения на его разновидности (созерцательное и экзистенциальное) и раскрывается их сущность.

Ключевые слова: эстетическое отношение человека к миру, пассивное эстетическое отношение, созерцательное эстетическое отношение, экзистенциальное эстетическое отношение.

Toftul M. The passive type of human aesthetic relationship to reality.

This article defines the essence of passive type of human's esthetic attitude to the world and its difference from the other types. The essence of esthetic attitude in general and its main types have been defined firstly. During revealing the essence of passive type of esthetic attitude, the author foremost finds out specificity of this attitude's subject, object and his own attitude. This article logically divides human's passive esthetic attitude to the world on variations (nature admiring and existential) and reveals its essence.

Key words: esthetic attitude of human to reality, passive esthetic attitude, nature admiring esthetic attitude, existential esthetic attitude.